

Koku Deneyimi ve Duyusal Yöntemler Aracılığıyla Kentsel Mekânı Yeniden Düşünmek

*Rethinking Urban Space through
Olfactory Experience and Sensory Methods*

Beyda KIRCI¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Ana Bilim Dalı; beydakirci@std.khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4252-1934

ÖZ

Bu derleme çalışması, kentsel mekânın yalnızca fiziksel ya da görsel yollarla değil; gündelik pratikler, duyular ve hafıza aracılığıyla da üretildiği fikrinden hareket etmektedir. Modern kent planlaması genellikle görselliğe dayalı yaklaşımları merkezine alırken, temsile dirençli bir duyu olan koku sıklıkla dışlanmaktadır. Bu bağlamda smellwalking (koku yürüyüşü) ve smellmapping (koku haritalama) gibi yöntemler, kentsel deneyimi duysal düzlemde kavramsallaştıran yenilikçi araştırma araçları olarak öne çıkmaktadır. Buradan hareketle çalışma, Henri Lefebvre'in mekânsal üçlemesi (algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân) ile Michel de Certeau'nun gündelik yaşam pratiklerine ilişkin strateji-taktik ayrımını bir araya getirerek, duylara dayalı bilgi üretiminin temsile dayalı kent planlama yaklaşımlarına karşı sunduğu eleştirel potansiyeli ele almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, söz konusu eleştirel kuramsal çerçeveyi, mekânsal üretimin temsili ve deneyimsel boyutları arasındaki gerilimleri açığa çıkaran smellwalking ve smellmapping gibi duysal yöntemleri kapsayan araştırmalar üzerinden tartışmaktır. Çalışma, görsel merkeziliğin hâkim olduğu modernist kent planlama anlayışına karşı, beden, hafıza ve duyu temelli alternatif bilgi biçimlerinin nasıl bir eleştirel açıklık sunduğuna odaklanmakta; kent deneyiminin daha bütüncül ve çoğul bir biçimde kavranmasına yönelik duysal bir zemin önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Olfaktif deneyim, kentsel mekân, duysal bilgi, koku manzarası, koku yürüyüşü

ABSTRACT

This study explores how urban space is produced not only through physical forms and visual representations, but also through the senses, memory, and embodied everyday practices. While modern urban planning predominantly privileges visibility, sensory modalities such as smell—resistant to abstraction and representation—have often been excluded from our understanding of cities and marginalized within spatial discourse. In this context, smellwalking and smellmapping have emerged as innovative methods for exploring urban space through sensory experience. The study proposes a critical theoretical framework that brings together Henri Lefebvre's spatial triad (perceived, conceived, and lived space) and Michel de Certeau's distinction between strategies and tactics. Through selected case studies—including both applied and conceptual engagements with sensory methods—it investigates how alternative forms of spatial knowledge emerge at the intersection of the body, memory, and olfaction. In this sense, the article argues that sensory ways of knowing—grounded in the body, memory, and the senses—can offer a critical perspective on the visually dominated logic of modernist urban planning. It proposes a sensory framework through which urban experience can be understood in a more layered, inclusive, and pluralistic manner.

Keywords: Olfactory experience, urban space, sensory knowledge, smellscape, smellwalking

Gönderim/Received: 29.05.2025

Düzeltilme/Revised: 18.06.2025

Kabul/Accepted: 28.06.2025

Atıf / Citation: Kırıcı, B. (2025). Koku Deneyimi ve Duyusal Yöntemler Aracılığıyla Kentsel Mekânı Yeniden Düşünmek. Global Media Journal Turkish Edition, 16(30), 76-97

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Extended Abstract

This review study builds on the premise that urban space is produced not only through the construction of physical structures or visual representations, but also through everyday practices, sensory experiences, emotions, and memory. Contemporary urban planning and regeneration policies tend to conceptualize space as a measurable and representable entity, often privileging visual aesthetics while overlooking the embodied and sensory dimensions of spatial experience. Particularly within visually dominant paradigms, the epistemological significance of the senses—especially smell—has often been marginalized due to its volatility, unrepresentability, and resistance to standardization. In this context, the study critiques dominant spatial knowledge regimes and proposes an alternative understanding of urban space rooted in sensory immersion and embodied practice.

The conceptual framework of the study is anchored in Henri Lefebvre's (2014) triadic model of spatial production—spatial practice, representations of space, and representational space. This model enables a critical reading of how lived, sensory experiences often conflict with the ideologically encoded representations that dominate urban environments. In tandem, Michel de Certeau's (1984) notion of everyday tactics is employed to explore how intuitive, non-representational spatial practices can function as subtle forms of resistance to top-down spatial strategies.

In line with these theoretical perspectives, the study engages with recent scholarship on the intersections of olfactory perception, social relations, spatial belonging, recognition, and collective memory in urban contexts. It synthesizes critical literature with creative methodological approaches such as smellwalking and smellmapping, as developed in the works of Kate McLean (2014, 2017, 2019) and Victoria Henshaw (2014), highlighting how these practices uncover alternative sensory geographies.

By mapping the intersections of smell, space, and memory, the study emphasizes the potential of olfactory experience to challenge dominant planning narratives and open new epistemological pathways. It problematizes the visual hegemony in urban design and interrogates the systematic erasure of ephemeral, sensory modes of spatial engagement.

Within this framework, the study surveys literature on sensory-based urban methodologies—particularly smellwalking and smellmapping—that facilitate the qualitative exploration of urban space beyond its visual dimensions. Case studies such as McLean's smellscape maps and Henshaw's research on urban olfaction exemplify how these methods have been applied in both artistic and ethnographic contexts.

These studies underscore the often-overlooked sensory dimensions that actively shape how individuals perceive and engage with urban environments. Bringing these works into dialogue, the study examines the epistemological and methodological openings that smell introduces to urban studies. It also reflects on

the tension between embodied, sensory ways of knowing and dominant spatial models grounded in representation, arguing that transient, bodily encounters with the city possess theoretical value that merits deeper scholarly attention.

Ultimately, the study contends that olfactory perception offers a critical counterpoint to the representational logic of modernist planning. Here, smell is positioned not merely as a sensory stimulus, but as a way of knowing—an embodied, affective form of intelligence that resists reduction yet enriches our understanding of urban life. In this regard, the study advocates for reimagining urban space through a multisensory lens—one that recognizes the body not as a passive receiver, but as an active participant in the production of spatial meaning.

Giriş

Kent, yalnızca fiziksel biçimlerden oluşmayan; toplumsal ilişkiler, ritimler, gündelik pratikler ve duyuyla örülü çok katmanlı bir üretim alanıdır. Ancak modern kent planlama anlayışı bu karmaşık dokuyu, temsil edilebilir, ölçülebilir ve denetlenebilir bir forma indirgeme eğilimiyle, bedensel deneyimi ikinci plana iten yaklaşımlar tarafından şekillendirilmiştir (Zukin, 2010; Lefebvre, 2014). Şehirler, estetik müdahaleler ve simgesel yapılar aracılığıyla, belirli bir “iyi yaşam” anlatısının temsil edildiği sahnelerle dönüştürülmekte; kentsel alan, görselliğin hâkimiyetinde teatral bir düzleme indirgenmektedir (Gospodini, 2002; Harvey, 2016). Oysa, mekânın üretimi sadece fiziksel yapıları değil, toplumsal ilişkileri, gündelik devinimleri, beden duyu ve duygulanımlarını da içerir. Bu bağlamda çalışmanın çıkış noktası, kentsel mekânın fiziksel unsurlarının dışında, beden yoluyla da yazılan, hissedilen ve hatırlanan çok katmanlı bir bilgi alanı olarak düşünebileceğine yönelik sorgulamaya dayanmaktadır.

Modernist ve pozitivist bilgi üretim modelleri, mekânı çoğunlukla sabit, ölçülebilir ve haritalanabilir bir form olarak temsil ederken; bedenin, duyu ve gündelik deneyimlerin etkin olduğu ilişkisel bir boyutta, mekân akışkan, öznel ve çok katmanlı bir oluş olarak temsili sınırlarını zorlayan bir gerçeklik düzeyi sunar (Henshaw, 2014; Lefebvre, 2014; Pink, 2015). Planlama belgeleri, estetik müdahaleler ve simgesel yapılar aracılığıyla oluşturulan mekân anlatıları, bireylerin duyu ve duygulanımsal düzeyde yaşadığı kentsel gerçekliklerle her zaman örtüşmeyebilir. Bu noktada, duyu yoluyla bilgi üretimi, gözlemcinin nötr konumunu terk ederek, araştırmacının bedeni, duyu ve duygularına refleksif bir yaklaşımla yönelmesini gerektirir. Sarah Pink’in (2015) de belirttiği gibi, bu “duyu bilme biçimleri” (sensory ways of knowing), deneyimi, mekânı ve pratiği anlamada alternatif yollar açar ve klasik araştırma paradigmalarının sınırlarını sorgulayan özgün epistemolojik imkânlar sunar (s. 5).

Bahsi geçen refleksif yaklaşımdan hareketle çalışma, mekâna ilişkin duyu, algısal ve bedensel yaklaşımları görünür kılmayı amaçlayan kuramsal bir derleme olarak yapılandırılmış, özellikle smellwalking (koku yürüyüşü) ve smellmapping (koku haritalama) gibi yöntemler üzerinden duyu deneyimlerinin alternatif bilgi

biçimleri üretmedeki potansiyeli tartışılmıştır.

Mekânı yalnızca fiziksel formlar ve temsiller üzerinden düşünmenin yetersizliğine dair gelişen bu sorgulama, mekânın üretim ilişkileri, gündelik pratikler, beden ve duyularla kurulan bağlar üzerinden çok daha katmanlı ve incelikli analizlere olanak tanıdığı fikriyle, kuramsal yönelimini Henri Lefebvre'nin (2014) mekânsal üçlemesine çevirmiştir. Lefebvre'nin (2014) önerdiği mekânsal pratik (perceived space), temsili/tasarlanan mekân (representations of space) ve yaşanan mekân (representational space) düzeyleri; mekânın, gündelik yaşamın bedensel devinimleri ve toplumsal pratikleriyle kurulan kullanım biçimlerini, teknik ve ideolojik temsiller aracılığıyla tasarlanışını, ve bireyin duyular, duygular ve belleği aracılığıyla deneyimlediği yaşantısal boyutunu bir arada düşünmeye olanak tanır.

Henri Lefebvre'in aksine Michel de Certeau (1984), mekâna ilişkin sistematik bir kuramsal model sunmaz. Bunun yerine, mekânı bireylerin gündelik yaşam içinde duyular, hafıza ve sezgiye dayalı taktiksel eylemleriyle kurdukları bir deneyim alanı olarak ele alan, parçalı bir düşünsel çerçeve ortaya koyar. Bu yaklaşımıyla, planlamanın stratejik kurgularına karşı bedensel ve sezgisel direniş biçimlerini öne çıkarır. Certeau'ya göre gündelik yaşam içerisindeki sıradan eylemler, planlanmış mekânsal düzenlemelere karşı geliştirilen yaratıcı karşı hamlelerdir. Özellikle "yürümek" eylemi, kent mekânını sürekli olarak yeniden yazan, yorumlayan ve dönüştüren bir bedensel anlatım biçimidir (de Certeau, 1984, s. 91-110). Bu tür pratikler, duyular, sezgiler ve belleğin çağrışımlarıyla şekillenen akışkan deneyim alanları üretir.

Mekâna ilişkin bu çok katmanlı düşünsel yönelimler doğrultusunda, kent mekânının yalnızca temsil ve planlama söylemleriyle değil; aynı zamanda beden duyu, belleği ve sezgileri aracılığıyla da okunabileceği öne sürülebilir. Özellikle bu çerçevede, koku, söz konusu ilişkileri görünür kılma kapasitesiyle, modernitenin sterilleştirilmiş, nesnelleştirilmiş ve homojenleştirilmiş kent tahayyülüne karşı bir eleştiri imkânı olarak değerlendirilebilir.

Nitekim, kokunun tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da, Batı modernitesine özgü bilgi rejimlerinde uzun süre görsel merkeziliğin gölgesinde kalmış, ölçülemezliği, temsil edilemezliği ve dile dökülememesi nedeniyle marjinalleştirilmiş bir duyuyu değerlendirilmiştir (Howes, 2005). Duyusal çalışmalar alanında Constance Classen'in (1993, 1994, 2005) çalışmaları ile Emily Cockayne (2007) ve Jonathan Reinartz (2013) gibi tarihçilerin katkıları, özellikle kentsel yaşamın gündelik tarihsel koku deneyimlerine odaklanarak literatürdeki bu sessizliği kırmaya yönelik önemli girişimlerdir. Ancak bu metinler, kokuyu çoğunlukla bireysel ya da tarihsel deneyim bağlamında ele alır. Kokunun, kent mekânını kuran temsile dayalı bilgi sistemleriyle nasıl çatıştığı ya da bu sistemlerin dışında, alternatif bir duyusal-eleştirel bilgi alanı olarak kabul edilebileceğine yönelik yaklaşımlar ise büyük ölçüde Howes (2005), Pink (2009) ve Henshaw (2014) gibi araştırmacıların çalışmalarında ele alınmaktadır.

Bu anlamda, duyusal deneyimi odağına alan mekân yaklaşımlarını görünür kılmaya yönelik bir çabayla alana katkı sunmayı amaçlayan bu çalışma, aynı

zamanda kokunun modernitenin görsel-merkezli kent tahayyülüne karşı, beden, sezgi ve hafızaya dayalı eleştirel bir bilme biçimi olarak nasıl düşünülebileceği sorusunu tartışmaya açmaktadır.

Kentsel Mekânın Kuramsal Katmanları: Tasarlanan, Yaşanan ve Algılanan Mekân

Bu çalışmanın kuramsal zemini, Henri Lefebvre'in mekânın üretimine ilişkin geliştirdiği üçlü çerçeveye dayanmaktadır. Lefebvre, mekânı sabit, nesnel ve yalnızca fiziksel bir varlık olarak değil; toplumsal ilişkiler, ideolojik temsiller ve bedensel deneyimler aracılığıyla sürekli yeniden üretilen dinamik bir toplumsal form olarak kavramsallaştırır (Lefebvre, 2014). Bu üretim süreci, birbirinden ayrı ama diyalektik ilişki içinde olan üç düzlemde işler: mekânsal pratikler (spatial practices), mekân temsilleri (representations of space) ve yaşanan mekân (representational spaces). Bu katmanlar, zamansal olarak değişken, birbiriyle gerilimli ve sürekli dönüşen, dinamik bir ilişki içindedir. Mekânın temsilleri (representations of space), mekânın planlayıcılar, teknokratlar ve yatırımcılar tarafından haritalar, imar planları ve stratejik belgeler aracılığıyla ideolojik olarak kurgulandığı düzlemi ifade eder. Bu düzlemde mekân, ölçülebilir ve düzenlenebilir bir nesneye indirgenir. Lefebvre'e göre bu temsil biçimleri, egemen üretim tarzlarının mekâna nasıl kodlandığını ve mekân üzerinden iktidarın nasıl işlediğini gösterir.

Buna karşılık, mekânsal pratikler (spatial practices), bireylerin gündelik hayat içerisindeki ritimleri, devinimleri ve alışkanlıkları yoluyla mekânı bedensel olarak kurma biçimlerini içerir. Bu düzlemde birey, mekânla ilişkisini yalnızca izleyici olarak değil, bedeninin sürekliliği ve tekrar yoluyla kurduğu deneyim üzerinden aktif biçimde üretir.

Bu bağlamda Lefebvre, öznenin mekânla kurduğu ilişkinin aynı zamanda kendi bedeniyle olan ilişkiyi de içerdiğini vurgular. Ona göre mekânsal üçlü, yalnızca kavramsal bir model değil, bedeninin duyusal ve devinimsel düzeyde deneyimlediği bir süreçtir (Lefebvre, 2014, s. 69). Mekânsal temsiller, mekân pratikleri ve yaşanan mekân, ancak bedeninin duyusal araçları — eller, uzuvlar, duyumsal organlar — aracılığıyla birbirine geçebilir hâle gelir. Bu yönüyle beden, mekân üretiminin edilgen nesnesi değil; anlam kurucu ve duyusal olarak mekâna yerleşen bir özne konumundadır.

Üçüncü katman olan yaşanan mekân, bireyin duyular, bellek, arzular ve duygulanım yoluyla mekânla kurduğu içselleştirilmiş ve anlam yüklü ilişkiyi ifade eder. Temsil edilemeyen, ölçülemeyen ama hissedilen bu düzlem, Lefebvre'e göre hem direnişin hem de alternatif bilme biçimlerinin kaynağıdır. Koku, ses, dokunma gibi duyular bu katmanın başlıca bileşenleri arasında yer alır; çünkü bu duyular, mekânla kurulan sezgisel ve bedensel ilişkiyi yeniden üretir. Modern kent planlama-

larının steril, kontrollü ve kokusuz ortamlara duyduğu yönelim (Rodaway, 1994), Lefebvre'in Ritimanaliz adlı eserinde dikkat çektiği biçimiyle, modernitenin "kokusuzluk arzusu" ile doğrudan ilişkilidir (Lefebvre, 2017, s. 68). Bu bastırma, yaşanan mekânın duysal katmanlarını silikleştiren ve duysal deneyimi dışlayan bir planlama paradigmasının ürünüdür.

Bu üçlü yapı yalnızca teorik bir ayırım değil; mekânın toplumsal, kültürel ve duysal katmanlarda nasıl üretildiğini anlamak için vazgeçilmez bir zemin sunar. Temsile dayalı mekân üretimiyle sezgisel, bedensel bilgi üretimi arasındaki bu çelişki, çalışmanın merkezinde yer alan kokunun eleştirel potansiyelini görünür kılar. Çünkü koku, temsile dirençli doğası ve belleği tetikleyen özelliğiyle yaşanan mekân ve tasarlanan mekân arasındaki gerilim ve çelişkileri açığa çıkarma potansiyelini yönelik epistemolojik bir alan açar.

Bu ayırım, kent planlamasında yalnızca görsel, temsili ya da metinsel olanın değil; bedenin duyumsadığı ve belleğin taşıdığı yaşantıların da bilgi üretiminde dikkate alınması gerektiğini gösterir. Örneğin, mekân temsilleri, planlama belgelerinde sterilize edilmiş ve kokudan arındırılmış kent imgeleriyle kurulur. Algılanan mekân, bireylerin kentsel altyapılar ve yapıları çevreyle gündelik pratikler aracılığıyla kurduğu ilişkilerden oluşur. Buna karşın, temsili mekân ise bireylerin bedenleriyle kurduğu kokusal temaslar, geçmişe dair çağrışımlar ve sezgisel yönelimlerle şekillenir. Bu üç katmanın eşzamanlı varlığı, kent deneyimini çok katmanlı hâle getirirken, modernist planlama anlayışı bu karmaşıklığı tekil bir temsile indirger.

Michel de Certeau'nun (1984) gündelik yaşam pratiklerine odaklanan yaklaşımı, Lefebvre'in hem yaşanan mekân, hem de mekânsal pratikler düzlemleriyle önemli bir kesişim yaratır. Certeau, kent mekânını yukarıdan planlanan stratejik düzenlemelere karşı, bireylerin gündelik, sezgisel ve geçici eylemleriyle "taktiksel" biçimde yeniden yazdığı bir alan olarak görür. "Strateji", iktidar konumundan üretilen, mekânı yukarıdan kurgulayan ve haritalarla sabitleyen planlama biçimidir. Buna karşılık taktikler, bedenin ve duyuların yerleşik stratejilere karşı geliştirdiği alternatif kullanım biçimleridir. Kentte yürüyen bedenin izlediği rotalar, planlı kentsel güzergâhların dışında gelişen bu taktiksel üretimin izleridir. Koku yürüyüşleri sırasında mekânla ilişkilendirme biçimlerini de bu çerçevede ele almak mümkündür. Hatırlamak, yön bulmak, kaçınmak ya da sahiplenmek gibi koku üzerinden yürütülen bu taktikler, temsile dayalı mekân bilgisinin dışına çıkan, sezgisel ve bedensel bir yazı biçimi olarak düşünülebilir. Bu anlamda, Certeau'nun düşünceleri, çalışmada önerilen duysal yöntemlerin nasıl bilgi üretebileceğine dair de kapı aralar.

Temsile Dayalı Mekân Üretimi

Modern kent planlaması, mekânı yalnızca teknik bir düzenleme nesnesi olarak kavramsallaştırır; bu yaklaşımda mekân, haritalarla kodlanan, projelerle ölçülen ve yönetsel belgelerle tanımlanan bir soyutlamaya indirgenir. Lefebvre'in "mekân temsilleri" olarak kavramsallaştırdığı bu düzlem, mekânın teknik-bürokratik

akıl yürütmelerle kurgulandığı, aynı zamanda da belirli ideolojik düzenlerin mekâna nüfuz ettiği bir üretim katmanını ifade eder. Bu düzlemdeki mekân, yalnızca fiziksel biçimlerin değil; aynı zamanda hâkim toplumsal ilişkilerin, ekonomik çıkarların ve simgesel güçlerin de taşıyıcısı hâline gelir.

Lefebvre, özellikle bu düzlemde egemen üretim tarzlarının mekânı nasıl biçimlendirdiğine dikkat çeker. Mekân temsilleri, kapitalist üretim ilişkileri doğrultusunda şekillendirilir; teknik bilgi, yönetsel stratejiler ve estetik normlar, mekânın deneyimden kopartılarak temsil edilebilir ve yönetilebilir bir formda yeniden üretilmesine hizmet eder (Lefebvre, 2014). Dolayısıyla mekânın üretimi, salt fiziksel ya da görsel bir düzenleme değil; yaşam biçimlerinin, toplumsal rolleri içselleştiren bir ideolojik çerçevenin yeniden tesisi anlamına gelir.

Lefebvre'e göre, bu tür temsiller yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler içindeki üretim tarzlarının ideolojik olarak kodlandığı yapılardır; bu nedenle mekânın temsili, yalnızca teknik değil, doğrudan politik ve kültürel bir işleve sahiptir (Lefebvre, 2014, s. 68).

Bu noktada Sharon Zukin'in (2010) "sembolik ekonomi" (symbolic economy) kavramı, mekânın temsile dayalı üretiminin kültürel ve ekonomik bağlamda nasıl işlediğini açıklamada işlevsel bir katkı sunar. Zukin'e göre kent, yalnızca mimari yapıları ve yaşam alanlarını içeren fiziksel bir yerleşim değil; ekonomik ve politik çıkarların yön verdiği söylemler aracılığıyla kültürel ve estetik değerlerin ekonomik sermayeye dönüştüğü sembolik bir sistemdir.

Yerel yönetimler, yatırımcılar ve medya aracılığıyla mahalleler belirli imgeler etrafında pazarlanmakta; bu durum, söz konusu mekânların yatırım yapılabilir ve tüketilebilir "ürünler" olarak yeniden tanımlanmasına ve homojenleştirici bir mekânsal kurguya yol açmaktadır. Estetik müdahaleler, kültürel projeler ve canlandırma stratejileri, kamusal alanı görsel olarak yeniden inşa ederken; aynı zamanda "iyi yaşam"a dair normatif bir anlatıyı da beraberinde getirir. Bu mekânsal temsillerin arka planında ise, çoğu zaman kültürel özgünlük iddiası taşıyan ve mekânın hem estetik hem de ekonomik yeniden inşasını meşrulaştıran güçlü bir söylem yer alır: "otantiklik".

Otantiklik Söylemi ve Sembolik Ekonomi: Sharon Zukin'in Yaklaşımı

Zukin'in (2010) "sembolik ekonomi" kavramı, kültürel temsillerin nasıl ekonomik sermayeye dönüştürüldüğünü ve bu dönüşümün mekânsal planlama süreçlerine nasıl yön verdiğini açıklayan eleştirel bir çerçeve sunar.

Otantiklik söylemi, tasarlanan mekân temsillerinin meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynar. Bu söylem, mekânın geçmişle bağını kurarken aynı zamanda onu romantize ederek sermaye için cazip hâle getirir. Zukin'e (2010) göre bu süreçte, kültürel belleğe ve yerel kimliğe atıf yapan söylemler aracılığıyla kent mekânlarını nostaljik ve benzersiz gösteren bir anlatı inşa edilir. Ancak bu anlatı, çoğu zaman kültürel temsillerin ekonomik stratejilerle iç içe geçtiği ve özgünlük iddiasının

piyasa değerine dönüştüğü bir süreci yansıtır.

Kültürel özgünlük, piyasa mantığı içinde yalnızca temsiller üzerinden yeniden şekillendirilen, seçici bir temsil alanına indirgenir. Bu tür yaklaşımlar, çeşitliliği bastırır; farklılaşmayı görünmez kılar ve özgünlük söylemini metalaştırarak mekân üzerinde homojenleştirici etkiler üretir.

Zukin (2010), bu süreçte mahallelerin otantik niteliklerinin gerçek anlamda korunmadığını; aksine, bu niteliklerin sermaye odaklı bir seçicilikle biçimlendirildiğini vurgular. Tarihi mimari unsurlar, sokak sanatı ve etnik mutfaklar gibi öğeler; medya ve kültürel kurumlar aracılığıyla belirli yönleriyle öne çıkarılır ve böylece ekonomik değere dönüştürülür. Bu noktada, otantiklik pazarlanabilir bir unsura dönüşürken; kentsel planlama ve dönüşüm politikaları, kültürel temsilleri ekonomik üretimin aracı haline getirir. Bu bağlamda Zukin'in (2010) aktardığı örneklerden biri, otantikliğin ekonomik değer üretimi doğrultusunda yeniden kurgulandığı New York'un Brooklyn ilçesinde yer alan Williamsburg'dur. 1990'ların başında bu bölgeye taşınan sanatçılar, müzisyenler ve yaratıcı sınıf, terk edilmiş endüstriyel altyapısı, düşük yaşam maliyetleri ve merkeze uzaklığı nedeniyle Williamsburg'u tercih etmişti. O dönem mahalle, planlanmış bir kent alanından çok, kullanıcıların gündelik pratikleriyle biçimlenen, deneyimsel ve kolektif olarak inşa edilen bir yerdi. Yerel yaratıcı topluluklarca düzenlenen yeraltı konserleri, rave partileri ve sokak performansları, mahallenin alternatif kültürel üretim potansiyelini ortaya koyuyordu (Zukin, 2010). Ancak zamanla bu alt-kültürel yoğunluk, medya, emlak aktörleri ve yerel yönetim stratejileri aracılığıyla görünür ve dolaşıma açık hâle getirildi. Mahalle, "yaratıcılık", "cool yaşam tarzı" ve "otantik mahalle" söylemleri üzerinden yeniden tanımlandı. 2005 yılında New York Belediyesi, Williamsburg'un 170 bloğunu imara açarak endüstriyel alanların konut ve ticaret bölgelerine dönüşmesini teşvik etti. Bu müdahalelerin ardından bölge, 2000'li yılların ortasında "otantik Brooklyn cool" imajıyla küresel kültürel dolaşıma sunulan pazarlanabilir bir kent ikonuna dönüştü (Zukin, 2010, s. 45). Böylece başlangıçta yerel aktörlerinin yaratıcı gündelik pratiklerle şekillendirdiği mahalle, temsil düzeyinde estetikleştirilmiş ve metalaştırılmış bir kent ürününe evrilmiş; yaşanmış özgünlük, yatırım çekmeye dönük pazarlanabilir bir imgeye indirgenmiştir.

Zukin'in çözümlemesi, kentsel planlamada temsile dayalı mekân üretiminin nasıl hegemonik ve homojen bir kent anlatısı inşa ettiğini; bu anlatının ise kültürel çeşitliliği bastıran, sermaye odaklı bir temsili yeniden üretim mekanizmasına dönüştüğünü göstermektedir. Bu süreçte otantiklik, yerel hafızanın taşıyıcısı olmaktan çıkarak; ekonomik değer üretimi adına kurgulanan bir stratejiye dönüşür.

Stratejik Temsillerin Kentsel Dönüşüme Etkisi: 22@Barcelona Örneği

Charnock ve Ribera-Fumaz'ın (2011) 22@Barcelona projesine yönelik çözümlemesi, Lefebvre'in mekân kuramı ekseninde temsile dayalı kentsel dönüşüm pratiklerini eleştirel biçimde değerlendirir. Araştırmacılar, endüstriyel bir geçmişe sahip olan Poblenou mahallesinin, proje sürecinde geliştirilen söylemler aracılığıyla tarih-

sel kimliğinden koparıldığını ve hegemonik bir mekânsal temsil üzerinden yeniden kurgulandığını savunur. Şehir yönetimi tarafından “a new space for knowledge and people” sloganıyla tanıtılan proje, yüksek katma değerli, düzenli ve “yaratıcı üretim”e elverişli bir yaşam alanı olarak simgesel düzeyde temsil edilmiştir (Charnock & Ribera-Fumaz, 2011, s. 620). Ancak bu söylemsel çerçevenin ardında, projeyi esas olarak sermaye birikimini önceleyen bir yeniden yapılandırma süreci olarak okumak mümkündür. Yenilik, yaratıcılık ve bilgi üretimi gibi kavramlar, kültürel hafıza ve yerel kimliğin yatırım çekmeye dönük estetikleştirilmiş temsillerine indirgenmiştir. Örneğin, bazı endüstriyel yapıların yalnızca dış cephelerinin korunması, mahalleye “otantik” bir atmosfer kazandırmakta; ancak bu koruma, kolektif hafızayı yaşatmak yerine simgesel tüketime hizmet etmektedir.

Bu dönüşüm, yalnızca fiziksel mekânın değil; mekâna içkin kokular, sesler ve bedensel hatırlama biçimlerinin de silikleştiği bir yeniden yazım sürecine işaret eder. Bu bakımdan, duysal belleği kuşatan bir hafıza mekânı, planlama belgelerinde “işlevsiz bir kalıntı”ya indirgenerek projeden dışlanmaktadır (Charnock & Ribera-Fumaz, 2011, s. 620–626).

İçerdiği örüntülere bakıldığında projeyi hem Lefebvre’in (2014) tasarlanan ve yaşanan mekânlar arasındaki gerilimli ilişkisinin bir yansıması olarak, hem de Zukin’in (2010) kültürel temsiller ve sermaye ilişkileriyle açıkladığı “sembolik ekonomi” kavramı çerçevesinde değerlendirmek mümkün gözükür. Mekânın temsili, duysal ve kolektif deneyimlerin üzerini örterken; geçmişin yaşanmışlığını yatırım adına simgeleştiren, ölçülebilir ve pazarlanabilir bir kent anlatısı üretir.

Estetik Müdahale ve Kültürel Yeniden Yapılanma: Yeldeğirmeni Örneği

Mekânın temsili üretimi ile gündelik mekânsal deneyimler arasındaki uyumsuzluğun gözlemlenebileceği bir diğer örnek, 2010 itibarıyla Kadıköy Yeldeğirmeni’nde yürütülmeye başlanan kentsel canlandırma projesine ilişkindir. Kadıköy Belediyesi’nin ÇEKÜL Vakfı iş birliğiyle hayata geçirdiği bu projede, mahalledeki tarihi dokuyu korumaya ve cazibesini artırmaya yönelik çeşitli fiziksel ve estetik müdahaleler gerçekleştirilmiştir (ÇEKÜL, 2014). Proje yürütücüleri bu girişimi, “sosyal, ekonomik ve fiziksel açıdan daha sağlıklı ve yaşanabilir bir kentsel çevre” oluşturmayı amaçlayan bir girişim olarak tanımlamıştır (ÇEKÜL, t.y.).

Bu kapsamda cephe iyileştirmeleri, sokak düzenlemeleri ve tescilli yapıların restorasyonları yapılmış; 2012’de başlayan Mural İstanbul projesi ile mahalle, yerli ve uluslararası sanatçıların büyük ölçekli duvar resimleriyle donatılmıştır. 2013 yılından itibaren ise Marmaray ve Metrobüs hatlarının devreye girmesiyle birlikte, bölgeye gelen dış ziyaretçi sayısında belirgin bir artış yaşanmış; bu durum, Yeldeğirmeni’ni kentsel geçiş noktalarından biri haline getirmiştir (Karataş, 2019). Uzun yıllar atıl durumda kalan Özen Sineması, 2013 yılında restore edilerek Tasarım Atölyesi Kadıköy (TAK) adıyla yeniden işlevlendirilmiş ve kamusal tasarım ile kolektif üretim

temelli etkinliklere ev sahipliği yapmaya başlamıştır (ÇEKÜL, 2013). Benzer şekilde, Notre Dame du Rosaire Kilisesi de 2014 yılında restore edilerek Kadıköy Belediyesi tarafından Yeldeğirmeni Sanat adıyla çok amaçlı bir kültür merkezine dönüştürülmüş; konserler, sergiler ve atölye çalışmaları gibi etkinliklerle mahalle, açık bir kültürel alan olarak yeniden tanımlanmıştır (Karataş, 2019; Kadıköy Belediyesi, t.y.).

Tüm bu süreçte mahallenin görsel temsili, medya ve kültürel dolaşım ağları üzerinden estetikleştirilerek yaratıcı endüstrilerde çalışanlara hitap eden bir imaja dönüştürülmüştür. Bu dönüşüme paralel olarak “üçüncü dalga kahveciler” ve Airbnb konaklamalarının artışı, Yeldeğirmeni’ni Erasmus öğrencileri, kültürel üretim alanlarında çalışan profesyoneller ve geçici kullanıcılar için cazip bir mahalle haline getirmiştir (Uzgören, 2018). Ancak bu dönüşüm yalnızca fiziksel değil, sosyal yapıda da kırılmalara neden olmuş; artan kira baskısı, küçük esnafın kaybı ve mahalle kimliğinin aşınması gibi sorunlar gündeme gelmiştir (Karataş, 2019; Arısoy, 2019).

Bu dönüşüm süreci, Arısoy’un (2019) “sembolik soylulaşma” kavramıyla tanımladığı şekilde, medya ve kültürel dolaşım ağları üzerinden idealize edilmiş, kültürel üretim odaklı kişi ve geçici kullanıcılara hitap eden bir “mahalle imajı” üreterek, mekân temsilleri üzerinden yeniden planlanan ve sembolik düzeyde estetikleştirilen bir kentsel ürün haline gelmiştir. Karataş’ın (2019) 150 kişiyle gerçekleştirdiği anket çalışmasına ve Arısoy’un (2019) saha temelli analizlerine göre, söz konusu proje, bölgenin kültürel çeşitliliğini ve tarihsel dokusunu koruma iddiasını taşısa da, gündelik yaşam pratikleriyle tam anlamıyla örtüşmeyen estetik ve işlevsel bir mekânsal kurgu üretmiştir.

Bu bağlamda, Yeldeğirmeni’nde yürütülen canlandırma süreci hem Henri Lefebvre’in “temsili mekân” eleştirisini hem de Sharon Zukin’in “sembolik ekonomi” yaklaşımını somutlaştırmak açısından dikkat çekicidir. Mahallede gerçekleştirilen cephe iyileştirmeleri, duvar resimleri, Tasarım Atölyesi Kadıköy (TAK) ve Yeldeğirmeni Sanat gibi müdahaleler, mekânın estetik ve görsel kodlar üzerinden yeniden tanımlandığını ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, Zukin’in (2010) tanımladığı biçimiyle, kültürel değerlerin ekonomik getiri üretmek üzere mobilize edildiği bir temsili mekân üretimi olarak okunabilir. Ancak burada eleştirilen, kültürel sermayenin birikim aracı hâline gelmesi değil; bu birikimin, yerel halkın gündelik pratiklerini ve kolektif belleğini dışlayarak yalnızca belirli kullanıcı gruplarına hitap eden seçici ve vitrinel bir imaj üzerinden gerçekleştirilmesidir. Bu seçici temsil, geçmişin estetikleştirilebilir öğelerini görünür kılarken, mahalle sakinlerinin tarihsel hafızasını ve kültürel sürekliliğini mekânsal anlatının dışına itmektedir.

Canlandırma süreciyle birlikte mekân, kültürel üretim alanında çalışan profesyoneller ve geçici kullanıcılar için çekici kılınırken; mahallede uzun süredir var olan sosyal ilişkiler, ekonomik kırılganlıklar ve aidiyet biçimleri, planlama ve temsil pratiklerinin dışında kalmaktadır.

Yeldeğirmeni örneği, bu yönüyle Lefebvre’in (2014) “yaşanan mekân”

kavramı çerçevesinde, gündelik hayatın bedensel ve toplumsal üretiminin, estetik müdahaleler karşısında nasıl geri plana itildiğini ve mekânın deneyimsel katmanlarıyla planlama söylemleri arasında nasıl bir kopukluk ortaya çıktığını gözler önüne sermektedir.

Mekânın Sessiz Katmanları: Hafıza, Beden, Koku

Canlandırma süreçleri çoğu zaman mekânın temsili yeniden üretimini hedeflerken, bu müdahalelerin gündelik yaşamın bedensel alışkanlıkları, duygulanımsal bağları ve kolektif hafızayla nasıl çatıştığı göz ardı edilmektedir. Oysa kent, yalnızca yukarıdan planlanan değil; aynı zamanda aşağıdan, bedenle yazılan bir deneyim düzlemidir. Bu nedenle, mekânsal temsillerin çizdiği idealize edilmiş imgeler ile yerel toplulukların sezgisel, duysal ve hafızaya dayalı pratikleri çoğu zaman birbirinden uzaklaşır.

Lefebvre'in mekânsal üçlemesinde yer alan mekânsal pratikler, bireyin mekânla kurduğu ritmik, bedensel ve gündelik etkileşimleri tanımlar ve "algılanan mekân" düzlemine karşılık gelir. Yürüyüş rotaları, alışveriş düzenleri ya da sokakta oyalanma gibi rutin eylemler bu düzlemde gerçekleşir. Bu pratikler, mekânın sürekliliğini sağlarken, toplumsal normların ve mekânsal düzenin yeniden üretimini de içerir (Lefebvre, 2014). Diğer bir deyişle, bireyin gündelik hareketleri tamamen özerk değildir; planlama kararları, mekânsal organizasyonlar ve görsel kodlar bu eylemleri şekillendirir. Ancak bireyler bu temsillerle pasif bir ilişki kurmaz; bedensel alışkanlıklar, duysal deneyimler ve belleğe dayalı yönelimler aracılığıyla bu yapılarla etkileşime girer, onları dönüştürür ve yeni anlamlarla yeniden üretir.

Bu dönüşümün duygulanımsal ve sezgisel boyutlarını kavramak için Lefebvre'in mekânsal üçlemesinde yer alan üçüncü katman olan "yaşanan mekân" düzlemine başvurmak gerekir. Bu düzlem, mekânın içselleştirilmiş, duysal, sembolik ve hafızaya dayalı katmanlarını kapsar. Koku, ses, sıcaklık, sessizlik ya da kalabalık gibi duysal öğeler, bu düzlemin başlıca bileşenleri arasındadır. Lefebvre'e göre bu düzlem, çoğu zaman egemen planlama söylemleriyle çatışan ve potansiyel olarak onlara direnç gösterebilen bir alternatif deneyim alanına tekâbüller. Koku, bu iki düzlemi (algılanan ve yaşanan mekân) eşzamanlı harekete geçirebilen nadir duylardan biridir. Çünkü hem gündelik pratiklerde bedenle algılanır hem de geçmişle kurulan bağlar ve duygular yoluyla mekânı anlam yüklü bir deneyime dönüştürür.

Bu beden-temelli okuma, Michel de Certeau'nun (1984) yürümek, yön bulmak, oyalanmak gibi gündelik pratikleri, mekânsal temsillere karşı geliştirilen taktiksel karşı-eylemler olarak ele alan yaklaşımıyla anlamlı biçimde kesişir. De Certeau'ya (1984) göre modern kent, yukarıdan bakıldığında okunabilir ve planlanabilir bir metin gibi kurulur; ancak bu şematik yapı, aşağıdan – bedenin ritmik hareketleri, sezgisel yönelimleri ve hafızaya dayalı stratejileri – aracılığıyla yeniden yazılır. Bireyin yürüyüş sırasında sergilediği duraksamalar, tekrarlar ve yönelimler,

hem bedensel hem de duygulanımsal bir mekân üretimini temsil eder ve planlı mekânsal anlatıların sınırlarını aşan bir katmana işaret eder.

Bu bağlamda, Śliwa ve Riach (2012) tarafından yürütülen Making Scents of Transition başlıklı çalışma, bedenın duyuşal algısı üzerinden mekâna dair bilgi üretiminin nasıl mümkün olabileceğini gösteren önemli bir örnektir. Kraków ve Varşova'da düzenlenen smellwalk uygulamaları aracılığıyla, katılımcıların geçmişe dair kokusal hafızaları ile günümüz kent ortamında algıladıkları kokular arasındaki farklar analiz edilmiştir. Katılımcılar, fırın kokusu, kilise tütsüsü ya da geleneksel pazar havası gibi geçmişe dair kokusal anılarını; günümüzde baskın hâle gelen kimyasal, sentetik kokularla karşılaştırmışlardır.

Bu farklılaşma, yalnızca geçmişe dair bir nostaljiyi değil; aynı zamanda bedenın duyuşal hafızası aracılığıyla, mekânsal değişimlerin nasıl algılandığını ve deneyimlendiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, mekânın dönüşümüne ilişkin bilgilerin yalnızca görsel veya söylemsel temsillerle değil; bedenın koklama, hatırlama ve hissetme gibi duyuşal pratikleri yoluyla da üretilebildiğini göstermekte ve bedenın, alternatif bir epistemolojik kaynak olarak kentsel bilgi üretimine nasıl katkı sağlayabileceğine dair örnek oluşturmaktadır.

Temsile Direnen Yöntemler

Bu çalışma, deneyimsel bir saha araştırmasına değil; kent deneyimini duyuşlar, beden ve hafıza üzerinden ele alan literatürü yeniden okumaya dayalı bir derleme niteliğindedir. Bu doğrultuda amaç, mekânsal deneyimin bedensel ve duyuşal boyutlarına odaklanan çalışmaları derleyip çözümleyerek, bu yaklaşımların kent planlaması ve temsile dayalı mekânsal söylemlerle nasıl kesiştiğini irdelemeyi amaçlamaktadır.

Henri Lefebvre'in (1991) "algılanan", "tasarlanan" ve "yaşanan" mekân ayrımı ile Michel de Certeau'nun (1984) gündelik pratiklere odaklanan yaklaşımı, bu çalışmada önerilen duyuşal temelli bilgi üretiminin düşünsel dayanaklarını oluşturur. Bu çerçevede mekâna, bedenle kurulan ilişkiler, gündelik devinim ve duyuşlar aracılığıyla katmanlaşan bir deneyim alanı olarak bakmayı önerir.

Bu bağlamda, David Howes'un (2005) "duyuşların epistemolojisi" kuramı ile Sarah Pink'in (2015) "duyuşal etnografi" yaklaşımı, duyuşal deneyimin "alternatif" bir bilgi kaynağı olarak nasıl ele alındığını ortaya koymakta; ayrıca bilgiye nasıl ulaşıldığı, neyin bilgi sayıldığı ve hangi bilgi biçimlerinin geçerli kabul edildiği gibi temel epistemolojik soruların yeniden değerlendirilmesine katkı sunmaktadır.

Beden ve Duyulara Dayalı Bilgi Üretimi

Mekânı yalnızca görsel temsil ve ölçülebilir form üzerinden kavrayan planlama yaklaşımlarına karşı, beden odaklı kuramlar duyuşal deneyimi alternatif bir bilgi

Üretim biçimi olarak ortaya koymaktadır. Sarah Pink'in (2015) duysal etnografi yaklaşımı, bedenın çevreyle kurduğu okduyulu ilişkinin hem bilgi üretiminde hem de mekânsal anlam inşasında temel bir rol oynadığını savunur. Pink'e göre beden, çevresel uyarıcılara edilgen şekilde yanıt veren bir alıcı değil; geçmiş deneyimleri yorumlayan, duygulanımsal tepkilerle anlam üreten aktif bir öznedir. Nitekim, "mekânlar, insanların bedenleri ve çoklu duyularla çevreleriyle kurdukları katılım yoluyla kurulur" (Pink, 2015, s. 113) vurgusu, mekânın sabit, görselleştirilmiş bir yapı değil; hissedilen, yaşanan ve bedenle icra edilen bir süreç olduğunu ortaya koyar.

Bu çerçeveyi kültürel düzlemde genişleten isimlerden biri ise David Howes'tur. Howes'un (2005) geliştirdiği "duyuların epistemolojisi" yaklaşımı, duyuların yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal olarak düzenlenmiş bilgi sistemleri olduğunu vurgular. Her toplum, hangi duyuların "meşru" ve "yüksek", hangilerinin "aşağı" ve bastırılması gereken olduğunu belirleyen bir duysal düzen kurar. Modernitenin bu düzeninde görme ve işitme akılcılıkla özdeşleştirilerek ön plana çıkarken; koku, tat ve dokunma gibi duyular irrasyonel, pre-modern ve kontrol dışı olarak sınıflandırılır. Kokunun kent planlamasında bastırılması da, bu görsel merkezli duysal-politik rejimin doğrudan sonucudur.

Howes ayrıca duyuların birbirinden yalıtılmış işlemediğini, aksine, birbiriyle etkileşim içinde kesişen deneyim alanları yarattığını belirtir. Koku, çoğu zaman dokunma ya da görme gibi diğer duyularla i içe geçerek algılanır ve anlam kazanır. Buna ek olarak Howes'un "emplacement" (yerleşimsellik) kavramı da mekâna aidiyetin yalnızca sembolik ya da görsel temsillerle değil; bedenın duyular yoluyla çevreye yerleşmesiyle kurulduğunu ifade eder. Bu bağlamda koku, hem bireyin bedensel hafızasında, hem de kentsel kimlik ve yerleşiklik deneyiminde belirleyici bir duysal formdur. Howes'un bu yaklaşımı, duysal bilginin yalnızca kültürel olarak inşa edilmediğini; aynı zamanda sezgisel, katılımcı ve bedensel yollarla da üretildiğini gösterir.

Bu sezgisel bilme biçiminin doğasına ilişkin olarak Laura Marks (2002), "olfactory unconscious" (kokusal bilinçdışı) kavramını geliştirir ve kokunun bilinçdışı düzeyde işleyen, öngörülemez ve temsile direnen bir bilgi formu olduğunu ileri sürer. Koku, planlama söyleminde marjinalleşmiş olsa da hatırlama, aidiyet ve duygulanım gibi deneyimsel katmanlarla güçlü bağlar kurar. Lefebvre'nin (2017, s. 68) sözünü ettiği modernitenin "kokusuzluk arzusu" da kokunun bu denetim altına alınamaz doğasından kaynaklanmaktadır.

Bu noktada řu soru önem kazanır: Temsile direnen ve sezgisel biçimde işleyen bu duysal bilgi biçimi, ideolojik anlatılara ve baskın mekân tahayyüllerine nasıl direnç gösterir? Bu sorunun yanıtı, kokunun nörobiyolojik işleyişinde ve bellekteki çağrışım gücünde saklıdır.

Rachel Herz ile Jonathan Schooler tarafından yürütülen deneysel çalışmalar, koku ve tat duyularının geçmiş deneyimlerle kurdukları duysal çağrışım kapasitesine dikkat çeker (Herz & Schooler, 2002). Koku yalnızca bir anıyı tetiklemele

kalmaz; aynı zamanda o anının duygusal tonunu da bugüne taşıyarak deneyimin yeniden yaşanmasını sağlar. Bu özgün hatırlama biçiminin altında, kokunun beyindeki duygu ve bellek merkezleriyle doğrudan bağlantılı olması yatmaktadır; bu da onun diğer duyulardan farklı olarak, çağrışım gücünü hem hızlı hem de yoğun kılar (Engen & Herz, 1996).

Kokunun bu özgün çağrışım gücünü erken dönemde ele alan kuramlardan biri J. Douglas Porteous'a (1985) aittir. Porteous, kokunun yalnızca "anımsamanın bir kıvılcımı" değil; aynı zamanda mekânla kurulan duygusal bağların yeniden yapılandığı bir hafıza süreci olduğunu öne sürer. Beklenmedik bir anda duyulan tanıdık bir koku, çocukluk gibi uzak bir zamana dair anıları bugünde yeniden doğurabilir. Ancak Porteous (1985) kokunun yalnızca bireysel bir deneyim olmadığını, aynı zamanda kültürel ve toplumsal olarak da anlamlandırıldığını vurgular. Tanıdık kokular genellikle güven verici ve sıcak olarak algılanırken; yabancı kokular rahatsızlık, tedirginlik ya da dışlanmışlık hissi uyandırabilir. Bu durum, koku deneyiminin yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal kodlarla şekillenen bir alan olduğunu ortaya koyar. Kokular aidiyet ve yabancılaşma gibi duygusal sınırların çizilmesinde belirleyici bir rol oynayabilir.

Porteous'un (1985) ortaya koyduğu "içeriden/dışarıdan algı" ayrımı bu bağlamda dikkat çekicidir. Örneğin, kentte uzun süredir yaşayan bireyler bazı kokulara alışarak onları bilinçli olarak fark etmezken; aynı kokular, dışarıdan gelen biri için oldukça yoğun, belirgin ve hatta rahatsız edici olabilir. Böylece koku, hem yerleşiklik hem de yabancılaşma duygularını aynı anda üretebilen çok katmanlı bir duygusal araç hâline gelir.

Kokular, taşıdıkları doğrudanlık sayesinde çoğu zaman bilinçdışı düzeyde etkili olur; ani, yoğun ve söze dökülemeyen duygusal tepkiler yaratabilir. Koku ile bellek arasındaki bu güçlü bağ, bireyin yalnızca geçmişle değil; aynı zamanda o geçmişin yaşandığı mekânsal, kültürel ve toplumsal bağlamlarla da duygusal bir ilişki kurmasına olanak tanır. Bu çok katmanlı çağrışımsal kapasite, kokuyu yalnızca bir duyu değil, aynı zamanda toplumsal hafıza, mekânsal aidiyet ve kimlik deneyiminin taşıyıcısı hâline getirir.

Bu bağlamda kokunun duygusal etnografiye dahil edilmesi, kentsel yaşamın yüzeyin altına gizlenmiş dokularını – politik, kültürel ve gündelik olanı – açığa çıkarmanın bir yolu hâline gelir. Çünkü koku, sabit temsil biçimlerine direnç gösterir; bu direnç, duyularla hissedilen, bedenle yaşanan, sezgisel olarak algılanan mekânsal katmanlara dikkat çekilmesini sağlar. Koku yoluyla mekânı "okumak", haritalanabilen yüzeyin ötesine geçerek, sezgisel ve bedensel bir bilgi rejimine yönelmek anlamına gelir. Bu çerçevede smellwalking ve smellmapping gibi duygusal araştırma yöntemleri, kentsel mekânın sezgisel, bedensel ve duygusal boyutlarını anlamaya yönelik alternatif yaklaşımlar sunar.

Duyusal Haritalama Yöntemleri: Smellwalking ve Smellmapping

Smellwalking, bireylerin ya da grupların belirli bir çevrede gerçekleştirdiği, odak noktası koku olan sistematik yürüyüşlerdir. Bu yöntemin amacı, çevresel kokuların fark edilmesi, sınıflandırılması ve yorumlanması yoluyla, kentsel mekânın duysal katmanlarını görünür kılmaktır. Bu yaklaşım, görselliğe dayalı klasik mekânsal analizlerden farklı olarak, bedenin duysal deneyimini merkeze alır.

Kavramsal kökleri J. Douglas Porteous'un (1985) "smellscape" kavramına dayansa da "smellwalking" ilk kez Victoria Henshaw (2014) tarafından kentsel araştırmalarda yöntemsel bir araç olarak kullanılmıştır. Yöntem, daha sonra Kate McLean tarafından sanat ve duysal araştırma kesişiminde yeniden geliştirilmiş; katılımcı yürüyüşler, koku çizimleri ve koku haritalama gibi uygulamalarla genişletilerek deneysel-sanatsal bir metodolojiye dönüşmüştür (McLean, 2019).

McLean, smellwalking pratiğini farklı katılım biçimlerine göre çeşitlendirerek bireysel, eşli ya da grup yürüyüşleri gibi formlarda uygulamıştır (McLean, 2019). Bu yöntemsel esneklik, kokunun bireysel algı, sosyal etkileşim ve kolektif öğrenme gibi farklı düzlemler üzerinden kentsel mekânla ilişkilendirilmesine olanak tanır. Smellwalking sırasında koku algıları genellikle koku notları (smellnote) adındaki formlara kaydedilir. Bu formlar, kokunun adı, şiddeti, süresi, hoşluk derecesi, çağrıştırdığı anılar ve beklenen/gerçekleşen algı gibi alanlar içerir (McLean, 2019). Katılımcıların deneyim sonrası çizdiği "smellsketch"ler ise duysal verinin görselleştirilmesi açısından önemli bir araçtır. Bu çizimler, duysal deneyimi görsel ifadenin alanına taşıyarak, kokunun bedensel, zihinsel ve sosyal düzeylerde nasıl algılandığını görünür kılar; böylece bireysel izlenimlerden yola çıkan, kolektif olarak paylaşılabılır bir anlatı oluşturur. Yürüyüşler sırasında hissedilen kişisel ve zamansal koku algıları, smellmapping sürecinde hem haritalama tekniği hem de mekânsal yorumlama aracı olarak kullanılır.

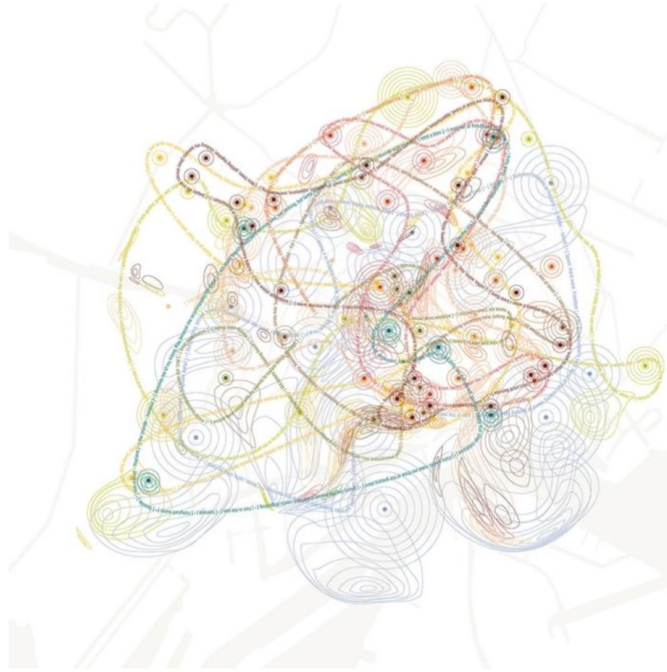
Smellmapping, smellwalking sırasında ya da sonrasında elde edilen kokusal verilerin görselleştirilmesi ve mekânsal olarak yeniden temsil edilmesi sürecini ifade eder. Bu yöntem, görselliğin dışında kalan ama gündelik yaşamda belirleyici etkiler yaratan kokusal deneyimlerin, çizim, sembol, grafik ve harita gibi araçlarla yeniden anlamlandırılmasını amaçlar. Kate McLean (2019) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, Tablo 1'de görüldüğü üzere, kokunun zamansal, bağlamsal ve kültürel katmanlarını görünür kılan performatif ve araştırmaya dayalı haritalama biçimlerini kapsar.

Tablo 1. Smellwalking Yönteminin Uygulama Süreci

Aşama	Açıklama
Güzergâh Seçimi	Katılımcılarla birlikte ya da araştırmacı tarafından belirlenir.
Yürüyüş	Duyulara odaklanılarak sessiz ve ritmik biçimde gerçekleştirilir.
Kayıt	"Smellnote" formlarıyla koku tanımı, süresi, yoğunluğu yazılır.
Yorumlama	Anılar, çağrışımlar, rahatsızlık veya hoşlanma gibi duygular not edilir.
Haritalama	Kokular dijital veya analog araçlarla mekânsal olarak görselleştirilir.

Kate McLean'in (2017) Amsterdam'da yürüttüğü SmellMap projesi, smell-mapping yönteminin grafiksel temsil olanaklarını araştıran öncü örneklerden biridir. Kent genelinde düzenlenen smellwalk'lar sırasında katılımcılardan toplanan veriler; kokuların türü, yoğunluğu, süresi ve duygusal çağrışımları gibi ölçütlere göre sınıflandırılmış ve Şekil 1'de görüldüğü gibi dijital bir harita üzerinde görselleştirilmiştir (McLean, 2014).

Şekil 1. Smellmap: Amsterdam

Waffle, eski kitap ve kanal suyu gibi belirgin kokularla birlikte toplamda 650'ye yakın kokusal kayıt katılımcıların kişisel algıları doğrultusunda, görsel simgeler aracılığıyla haritada temsil edilmiştir. McLean'in (2014) vurguladığı üzere, bu harita, esrar gibi beklendik kokusal klişeler karşısında "çiçekler, güneş ve taze yapraklar" gibi mevsimsel ve çevresel kokuları da görünür kılarak, kentin daha incelikli ve duyusal açıdan zengin bir temsiline alan açar (bkz. sensorymaps.com). Bu çalışmada kokular yalnızca turistik birer simge değil, aynı zamanda kişisel deneyimlere ve bağlama özgü duyusal verilere dayanan göstergeler olarak değerlendirilmiştir.

McLean'in yaklaşımı, koku haritalamayı sabit ve nesnel bir haritalama aracı olmaktan çok, katılımcı deneyimlere ve bağlamsal sezgilere dayalı bir grafiksel anlatım biçimi olarak tanımlar. Geleneksel haritalardan farklı olarak, bu yöntem kentsel mekânın çeşitlenen duyusal katmanlarını görünür kılarak, temsil edilemey-

eni haritalandırmaya çalışır.

Son dönemde Türkiye’de gerçekleştirilen bazı koku yürüyüşleri ve koku haritalama uygulamaları da bu yöntemlerin kentsel araştırmalarda sıklıkla göz ardı edilen duygusal, mekânsal ve kültürel katmanları ortaya çıkarmada taşıdığı potansiyeli göstermeye başlamıştır.

Türkiye bağlamında koku–mekân ilişkisini sistematik biçimde ele alan sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olan “Experiencing Urban Smells When Walking: Kastamonu City Case” (Çeven & Belkayalı, 2023), duysal araştırma yöntemlerinin kent çalışmaları içerisindeki potansiyelini görünür kılması açısından dikkat çekicidir. Çalışma, Kastamonu kent merkezindeki arkeolojik sit alanında farklı yaş ve deneyim düzeylerinden katılımcılarla gerçekleştirilen smellwalk’lar aracılığıyla bireylerin yaş, deneyim ve mekânsal aidiyetlerine göre değişen koku algılarını incelemektedir.

Beş duraktan oluşan güzergâhta, çarşılar, parklar, cami külliyesi ve meydanlar gibi kamusal alanlardaki kokular; hoşluk, yoğunluk, süre ve arzu edirlilik gibi ölçütler üzerinden değerlendirilmiştir. Bulgular, yaşa bağlı olarak kokulara verilen tepkilerin hem nicelik hem nitelik bakımından değiştiğini göstermektedir: Özellikle kırklı yaşların üzerindeki katılımcılar, taş, kahve ve sabun kokularıyla geçmişe dair güçlü belleksel bağlar kurarken; genç katılımcılar daha az çağrışımla daha fazla kokuyu, anlık olarak fark etmişlerdir. Bu bağlamda özellikle doğal kokular (bitki, toprak, odun) ile geleneksel yiyecek kokuları (sarımsak, kahve, helva) katılımcılar tarafından kentsel hafızaya dair olumlu çağrışımlar üzerinden değerlendirilmiş, bu kokuların mekânın kimliğiyle özdeşleştiği belirtilmiştir. Diğer yandan egzoz, plastik, deterjan gibi sentetik kokular, hem istenmeyen hem de “ortama ait olmayan” unsurlar olarak tanımlanmıştır.

Mekânın korunan unsurları (örneğin taş yapılar, kahve dükkânları) ile kayıp değerleri (bahçelerdeki bitki kokuları, geleneksel yemek kokuları) arasındaki fark, katılımcıların algıladıkları kokularla geçmişe dair kokusal anılarını karşılaştırmaları yoluyla ortaya çıkmıştır. Aynı mekânda bir kokunun hâlâ algılanabiliyor ve geçmişle ilişkilendirilebiliyor olması “korunmuşluk” olarak değerlendirilirken; geçmişte var olduğu hatırlanan ancak bugün algılanamayan kokular “kayıp” olarak tanımlanmıştır.

Benzer biçimde, Davis ve Thys-Şenocak’ın (2017) “Heritage and Scent” başlıklı çalışması, İstanbul’un Eminönü semtinde yer alan Mısır Çarşısı özelinde, mekânın geçirdiği dönüşümlerin kokusal hafıza üzerindeki etkilerini duysal temelli araştırma yöntemleri aracılığıyla belgelemektedir. 2012 yılında başlatılan saha araştırması derinlemesine görüşmeler, koku yürüyüşleri, ve haritalama yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla birlikte belirlenen güzergâhlarda yapılan bu yürüyüşlerde, geçmişte var olmuş ancak günümüzde kaybolduğu düşünülen kokuların kokusal hafızadaki izdüşümleri araştırılmış, kokularla ilgili anı ve imgeler kayıt altına alınmıştır.

2016’daki “Scent and the City” sergisiyle sunulan araştırma çıktıları, örneğin

jüt çuval kokusu, deniz havası, çiçek ve baharat kokuları gibi birçok unsurun kullanıcı belleğindeki karşılıklarıyla birlikte belgelenmesini sağlamıştır. Görüşmelere katılan esnaf ve kullanıcılar, geçmişteki kokuları mekâna özgü, ayırt edici ve nostaljik olarak tanımlarken; günümüz ortamını temizlik ürünleri, beton ve asfalt gibi sentetik ve tekdüze kokularla ilişkilendirmiştir. Bu ifadeler, mekânsal sürekliliğin duyular üzerinden nasıl kesintiye uğrayabildiğini ve mekânla kurulan ilişkinin nasıl dönüştüğünü göstermektedir. Mekânın hem fiziksel dönüşümü (örneğin modernizasyon ve sterilizasyon politikaları) hem de ekonomik ve kültürel işlev değişimi (örneğin turist odaklı yapay kokuların kullanımı) sonucunda, bölgenin kokusal kimliğinin belirgin biçimde zayıfladığı aktarılmıştır.

Sonuç

Bu çalışma, modernist idealler doğrultusunda dışardan gerçekleştirilen planlama müdahalelerinin, kent mekânının duyusal, gündelik ve algısal boyutlarını nasıl görmezden geldiğini eleştirel bir perspektiften tartışmaya açmaktadır.

Baskın üretim modellerine dayalı stratejik müdahaleler, kent mekânını sermaye birikimi, marka değeri ve yatırım cazibesi gibi ölçütler doğrultusunda yeniden kurularken, sıklıkla tekil ve vitrinel bir kent imajı üretmektedir. Bu müdahaleler, toplumsal ve duyusal aidiyetlerin sürekliliğini kesintiye uğratmakta; tasarlanan mekân temsilleriyle örtüşmeyen ve homojen yapının dışında kalan, beden algılayıp pratik ettiği gündelik mekânı görünmez kılmaktadır. Bu bağlamda, stratejik müdahalelere karşı gündelik yaşamın taktiksel beden pratikleri; çoğul, bağlamsal ve sezgisel bilgi üretimini yeniden düşünmeyi mümkün kılan epistemolojik bir alan açmaktadır.

Koku yürüyüşü ve koku haritalama gibi duyusal araştırma yöntemleri, yalnızca alternatif metodolojik araçlar değil; aynı zamanda modernist kent tahayyülünün temsil rejimine karşı, beden ve belleğin bilgisini görünür kılan eleştirel bir müdahale alanıdır. Bu yöntemler, kent mekânını yalnızca fiziksel biçimler ve görsel göstergeler üzerinden değil; sabit bilgi kategorilerinin ötesinde, beden sezgisel bilgisiyle şekillenen yerel, zamansal ve duygulanımsal katmanları gündeme getirir.

Kokunun denetlenemezliği, akışkanlığı ve çağrışımsal doğası, onu kent planlamasının normatif şemalarına dahil edilemez kılar; ancak bu durum bir eksiklik değil, mekân bilgisinin çoğulluğunu vurgulayan bir olanaktır. Standartlaştırılamazlık, burada bir zaaf değil; temsilin ötesine geçerek, duyusal bilginin politik ve eleştirel kapasitesini açığa çıkaran bir potansiyel olarak değerlendirilmelidir. Koku, bu anlamda yalnızca hatıraları çağırın bir iz değil; kokusal olanı bastıran modern kentsel söylemin karşısında, beden duyumsal varlığını yeniden mekâna yerleştiren bir bilme biçimidir. Bilgi yalnızca genellenebilirlik, tekrarlanabilirlik ya da nesnellik üzerinden tanımlandığında; sezgisel ve yerleşik deneyimlerin dışlandığı bir

bilgi rejimi yeniden üretilir. Bu bağlamda mekânla kurulan bedensel-duyusal ilişkiler, yalnızca araştırma yöntemi düzeyinde değil; bilginin ne olduğuna dair tanımlarda da yer edinmesi gereken, dünyayla başka türlü ilişkilene biçimlerini görünür kılan, etik duyarlılığı yüksek ve temsile indirgenemez bir bilgi alanı olarak düşünülmelidir.

Kaynakça

- Arısoy, A. C. (2019). Sosyal sermaye odaklı kentsel canlandırma yaklaşımı: Yeldeğirmeni örneği [Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi].
- Charnock, G., & Ribera-Fumaz, R. (2011). A new space for knowledge and people? Henri Lefebvre, representations of space, and the production of 22@Barcelona. *Environment and Planning D: Society and Space*, 29(4), 613–632. <https://doi.org/10.1068/d17009>
- Classen, C. (1993). *Worlds of sense: Exploring the senses in history and across cultures*. Routledge.
- Classen, C., Howes, D., & Synnott, A. (1994). *Aroma: The cultural history of smell* (1. bas). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203428887>
- Classen, C. (2005). The sensuous city: Urban sensations from the Middle Ages to modernity. In D. Howes (Ed.), *Sensing the city: Sensuous explorations of the urban landscape* (ss. 25–39). Montréal: Canadian Centre for Architecture.
- Cockayne, E. (2007). *Hubbub: Filth, noise and stench in England, 1600–1770*. London: Yale University Press.
- Çeven, E. A., & Belkayalı, N. (2023). Experiencing urban smells when walking: Kastamonu city case. *International Journal of Urban and Regional Research*, 47(2). <https://doi.org/10.1111/1468-2427.13145>
- ÇEKÜL. (t.y.). Yeldeğirmeni / Rasimpaşa Mahalle Canlandırma Projesi. <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/kendini-koruyan-kentler>
- ÇEKÜL. (2013). Tasarım Atölyesi Kadıköy (TAK) açıldı. <https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/tasarim-atolyesi-kadikoy-tak-acildi>
- Davis, L., & Thys-Şenocak, L. (2017). Heritage and scent: Research and exhibition of Istanbul's changing smellscapes. *International Journal of Heritage Studies*, 23(8), 723–741. <https://doi.org/10.1080/13527258.2017.1317646>
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life* (S. Rendall, Çev.). University of California Press.
- Engen, T., & Herz, R. S. (1996). Odor memory: Review and analysis. *Psychonomic Bulletin & Review*, 3(3), 300–313. <https://doi.org/10.3758/BF03210754>
- Gospodini, A. (2002). European cities in competition and the new 'uses' of urban design. *Journal of Urban Design*, 7(1), 59–73. <https://doi.org/10.1080/136020302100000754>

doi.org/10.1080/13574800220129231

- Harvey, D. (2016). Postmodernliğin durumu: Kültürel dönüşümün kökenlerine bir araştırma (Çev. Sungur Savran). Metis Yayınları.
- Henshaw, V. (2014). Urban Smellscapes: Understanding and Designing City Smell Environments. Routledge.
- Henshaw, V., Medway, D., Perkins, C., Warnaby, G., & McLean, K. (Eds.). (2017). Designing with Smell: Practices, Techniques and Challenges. Routledge
- Herz, R. S., & Schooler, J. W. (2002). A Naturalistic Study of Autobiographical Memories Evoked by Olfactory and Visual Cues: Testing the Proustian Hypothesis. *The American Journal of Psychology*, 115(1), 21. <https://doi.org/10.2307/1423672>
- Howes, D. (Ed.). (2005). *Empire of the senses: The sensual culture reader*. Berg Publishers.
- Lehrer, J. (2011). Proust bir sinirbilimciydi (F. B. Aydar, Çev.). Domingo Yayınları.
- Kadıköy Belediyesi. (t.y.). Yeldeğirmeni Sanat. [https://kultursanat.kadikoy-bel.tr/tr/kultur-merkezleri/yeldegirmeni-sanat](https://kultursanat.kadikoy.bel.tr/tr/kultur-merkezleri/yeldegirmeni-sanat)
- Karataş, E. (2019). Fiziksel çevredeki değişimlerin kentsel kimlik üzerindeki yansımaları: Yeldeğirmeni mahallesi örneği [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2017). Ritimanaliz: Mekân, zaman ve gündelik hayat (A. L. Batur, Çev.). Sel Yayıncılık. (Orijinal eser 1992'de yayımlanmıştır)
- Marks, L. U. (2002). *Touch: Sensuous theory and multisensory media*. University of Minnesota Press.
- McLean, K. (2014). Smellmap: Amsterdam – Olfactory art & smell visualisation. Information Experience Design, Royal College of Art. <https://sensory-maps.com/?projects=smellmap-amsterdam>
- McLean, K. (2017). Smellmap: Amsterdam – olfactory art and smell visualization. *Leonardo*, 50(1), 92–93.
- McLean, K. (2019). Nose first: Practices of smellwalking and smellscape mapping [Doktora tezi, Royal College of Art]
- Pink, S. (2015). *Doing sensory ethnography* (2. bas.). SAGE.
- Porteous, J. D. (1985). Smellscape. *Progress in Physical Geography*, 9(3),

356–378.

Reinarz, J. (2013). *Past scents: Historical perspectives on smell*. DeKalb, IL: University of Illinois Press.

Rodaway, P. (1994). *Sensuous geographies: Body, sense and place*. London: Routledge.

Seremetakis, C. N. (Ed.). (1994). *The senses still: Perception and memory as material culture in modernity*. University of Chicago Press.

Śliwa, M., & Riach, K. (2012). Making scents of transition: Smellscape and the everyday in 'old' and 'new' urban Poland. *Urban Studies*, 49(1), 23–41. <https://doi.org/10.1177/0042098011399596>

Uzgören, G. (2018). Airbnb impact on gentrification process: the case of Rasimpaşa Neighborhood Kadıköy. *Journal of Planning*. <https://doi.org/10.14744/planlama.2018.29491>

Wankhede, K., & Deshmukh, A. (2024). Understanding olfactory perception and its significance in the exploration of sensescape scenarios in Asian cities. *International Journal of Religion*, 5(11), 4710–4721. <https://doi.org/10.61707/wtv58260>

Zukin, S. (2010). *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford University Press.